

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ, ЩО ВИКОНУЮТЬ ДОПОМІЖНУ ФУНКЦІЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE PROCEDURAL STATUS OF THE PARTICIPANTS HAS A SUPPORTING ROLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Григорчук Є.В.,

*здобувач кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту МВС України*

Статтю присвячено ретроспективному аналізу законодавчої регламентації процесуального положення суб'єктів кримінального провадження України, що виконують допоміжну функцію. Автором послідовно розглядається стан регламентації статусу учасників, що виконують цю функцію в часи дії Руської Правди, Соборного Уложення, Статуту Кримінального Судочинства, КПК України 1960 і 2012 років. Визначається ретроспектива розвитку, отримуються наукові положення про якісні зміни в регламентації процесуальних статусів окремих суб'єктів. Визначається подальший шлях розробок і напрямків вдосконалення, які повинні мати на меті зростання і зміцнення системного стану врегулювання процесуального статусу учасників, що виконують допоміжну функцію в кримінальному судочинстві України.

Ключові слова: кримінальне судочинство, допоміжна функція, свідок, понятій, експерт, спеціаліст.

Статья посвящена ретроспективному анализу законодательной регламентации процессуального положения субъектов уголовного судопроизводства Украины, выполняющих вспомогательную функцию. Автором последовательно рассматривается состояние регламентации статуса участников, выполняющих эту функцию во время действия Русской Правды, Соборного Уложения, Устава уголовного судопроизводства, УПК Украины 1960 и 2012 годов. Определяется ретроспектива развития, формируются научные положения о качественных изменениях в регламентации процессуальных статусов отдельных субъектов. Определяется дальнейший путь разработок и направлений совершенствования, которые должны способствовать росту и укреплению системного состояния урегулирования процессуального статуса участников, выполняющих вспомогательную функцию в уголовном судопроизводстве Украины.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, вспомогательная функция, свидетель, понятой, эксперт, специалист.

The article is devoted to a retrospective analysis of legislative regulation of procedural provisions subjects of criminal justice in Ukraine, has a supporting role. Author consistently addresses the state regulation of the status of participants that perform this function during the term Russian Pravda, Cathedral Ulozhenie, the Charter of the criminal proceedings, Code of Criminal Procedure 1960 and 2012. Determined retrospective development acquired scientific statements about qualitative changes in the regulation of procedural status of individual subjects. Defined future path of development and areas of improvement, which should set a goal to grow and strengthen the system state settlement of the procedural status of the participants, has a supporting role in the criminal process in Ukraine.

Key words: criminal justice, auxiliary function, witness, witnesses, expert specialist.

Постановка проблеми. Шлях до кінцевого рішення у кримінальному провадженні завжди залишається складним при будь-яких законодавчих умовах. Кримінальний процес як діяльність торкається життя не лише учасників, що зацікавлені в результаті кримінального провадження. Велику частку цієї діяльності займають суб'єкти, що залучаються до неї з різних підстав і виконують важливіші, а інколи й вирішальні функції. До них належать незацікавлені і несхильні до конкретної сторони провадження суб'єкти, що в межах кримінального процесу надають послуги перекладача, виступають спеціалістом, експертом, або виконують роль понятого. Є схвальними і необхідними намагання вчених удосконалити змагальність, поліпшити діяльність суду, підвищити гарантії кримінального судочинства. Але багато положень і умов діяльності основних сторін кримінального процесу залежить саме від цих суб'єктів, що не мають інтересу і беруть участь у провадженні.

Для законодавця це ставить ряд складних завдань: суб'єктів, незважаючи на відсутність інтересу, слід змусити діяти в напрямку інтересів справедливості і завдань кримінального судочинства. Це забезпечується шляхом правильної регламентації процесуального статусу, чіткого визначення відповідальності цих суб'єктів.

Величезну роль в дослідженні стану і напрямків розвитку будь-якого явища відіграє вивчення його ретроспективи. Ретроспективний аналіз дозволяє відокремити конкретні історичні періоди, порівняльним шляхом дослідити стан і зміни окремих елементів і надає можливість зробити певні висновки про подальший напрямок розвитку цього явища, висвітлює шлях наступних наукових пошуків. Саме тому історичне дослідження стану законодавчої регламентації процесуального статусу учасників, що виконують допоміжну функцію, є актуальним і необхідним для сучасної кримінальної процесуальної науки.

Стан дослідження. Дослідженню питань регламентації процесуального статусу окремих учасників допоміжної функції було приділено багато уваги з боку учених-процесуалістів, що не можна відзначити стосовно наявності робіт, що використовують комплексний і історичний підходи. Окремі аспекти розглядаються в роботах вчених: В.І. Галагана [1, с. 106], Л.В. Карабут [2, с. 53], П.М. Маланчука [3, с. 24], О.В. Мельник [4], Л.А. Петручак [5]. Але питання, що виникають при сприйнятті цього явища як єдиного цілого, аналізі його історичного розвитку, в наукових роботах майже не розглядаються. Відповідно, метою цього дослідження маємо визначити отримання результату у вигляді висновків про ретроспективу, стан і перспективу розвитку процесуального статусу учасників, що виконують допоміжну функцію у кримінальному судочинстві України. До завдань слід віднести необхідність дослідження за допомогою методу аналізу історичних етапів розвитку законодавства, виявлення відмінностей шляхом порівняння і з'ясування тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу. Допоміжна функція, її зміст, учасники і структура пройшли довгий шлях свого становлення. Не буде помилковим твердження про те, що перший її прояв відзначається задовго до появи держави і офіційного кримінального процесу. Цей момент можна наблизити до етапу розвитку людини, коли відбувся якісний стрибок розвитку свідомості, появи першої комунікації, що надало можливість людині допомогти іншій у встановленні особи, що завдала шкоди у первісному суспільстві. Безумовно, що неможливо охопити значну частину історичного розвитку, це і не потрібно для отримання корисного і якісного результату. Тому, на нашу думку, слід проаналізувати основні історичні етапи, які характеризуються належним правовим визначенням.

У всі часи кримінальний процес, яку б форму він не мав, не обходився без учасників, що допомагають у його реалізації. В Київській Русі судочинству, що діяло на підставі Руської Правди, допомагали свідки, яких називали відоками і послухами [6, с. 18; 7, с. 103], добросовісний набувач, який вказував на того, у кого він придбав річ, яка стала предметом правопорушення. Існувало досить багато учасників, що виконували зазначену функцію. Проблема у визначенні конкретних суб'єктів полягає в тому, що не був чітко визначений кримінальний процес і відповідні правовідносини. Передбачалося проведення таких процесуальних дій, як ордалії (випробування вогнем або водою), роти (присяга). Безумовно, що під час цих заходів залучалися особи, що мали діяти в межах конкретних процесуальних правил того часу і, на нашу думку, їх дії обумовлювалися розглянутою функцією.

Кримінальний і цивільний процес майже не розділялися і були регламентовані одним нормативно-правовим актом. Незважаючи на це, вже на тому етапі проявляється обережне ставлення законодавчого органу до зазначених учасників, приділяється увага їх якісним показникам. Для свідків (послухів і відоків) була передбачена присяга (рота), йшло кастове

розмежування, на підставі чого законодавець того часу намагався підвищити якість.

Більшу визначеність кримінальний процес почав отримувати у часи дії Соборного Уложення 1649 року. Всі свідки допитувалися під присягою. Безприсяжні показання свідка не мали ніякої сили. При розбіжності показань свідків закон наказував суду надавати перевагу словам більшості, а при рівності голосів – виходити з «гідності свідків»: перевага віддавалася чоловікові перед жінкою, знатному перед незнатним, духовній особі перед світським, вченому перед невченим [5, с. 104]. Закон усував безліч категорій осіб від свідцтва: малолітніх до 15 років, позбавлених честі і прав, явних перелюбників, людей, які таємно псували межові знаки, іноземців, поведінка яких невідома, розкольників в справах православних і т. п. [5, с. 103].

До часу прийняття Соборного Уложення 1649 року було створено Розбійний наказ. Не вдаючись у подробиці історії, зазначимо, що цей судовий орган мав багато посадовців, які виконували як судові, так і організаційні функції. Суддівські функції виконував боярин, якому допомагали дяки. Штат дяків очолював роботу з діловодства і займався виконанням всієї поточної роботи з участю в обговоренні справ разом з суддями і винесенням рішень [4, с. 55]. Крім дяків в розбійному наказі були і свої піддячі, які перебували в підпорядкуванні у перших. Піддячі ділилися на три рівні за своїм становищем. Початківці піддячі несли службу кілька років «неверстанно», тобто без платні, на одні приношення прохачів, виконували технічну роботу по листуванню документів. Потім їх верстали, тобто наділяли окладом, і піддячі переходили на середній рівень. Тут їх робота полягала в складанні текстів документів, наведенні довідок в архівах, уточненні даних тощо [4, с. 57]. Щодо піддячих можна впевнено визначити їх належність до допоміжної кримінальної процесуальної функції. У змісті порядку становлення піддячого слід виділити етапи побудови інтересу у піддячого з боку законодавчого органу, але вдалими їх важко назвати.

Більшу зацікавленість викликають учасники допоміжної функції, структура організації та зміст у часи дії Статуту Кримінального Судочинства 1964 року (далі – СКС) [8]. Система кримінального судочинства того часу нараховувала безліч учасників, що мали виконувати допоміжну функцію, сприяти сторонам кримінального процесу (в більшості стороні обвинувачення).

До регламентації процесуального статусу свідка використовувався, як на нас, сучасний підхід. Свідка попереджували про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення і примушували скласти присягу [9, с. 211; 8, с. 63]. Слід звернути увагу на останній аспект. Дієвість присяги можлива лише за умов високого ідеологічного рівня в суспільстві. Неважко визначити високу релігійність законодавства того часу, на що вказує зміст Статуту.

Поняті мали залучатися під час проведення огляду, освидування і обшуку (ст. 315 СКС). Статут ве-

лику увагу приділяв якості понять. У містах, як визначено в СКС, понятими залучалися господарі домів, лавок, промислових і торгівельних закладів, а також їх керуючі і повірені. В містечках і селищах, окрім зазначених осіб, землевласники, волостяні і сільські посадові особи й церковні старости. У разі настання невідкладних випадків судовий слідчий міг залучити інших осіб, що викликають довіру [8, с. 135]. Підхід законодавця Російської Імперії (у порівнянні із сучасним законодавцем) справляє схвальне враження стосовно регламентації вимог до понять. Окрім наведених положень СКС передбачає відповідальність понять за неявку до судового слідчого (ст. 323 СКС). Хоча наведене враження створюється лише стосовно регламентації процесуального статусу понять, воно не стосується інших учасників, що допомагають правосуддю.

Меншу увагу приділяє законодавець іншим учасниками допоміжної функції, хоча є очевидно їх чисельність. В якості сучасного спеціаліста або експерта під час провадження, відповідно до СКС, залучаються обізнані люди [8, с. 134; 8, с. 136]. Функціональне призначення їх участі розкривається в повному обсязі. Можна виділити осіб, які відносяться СКС до цієї групи. Це судовий лікар [8, с. 138], інспектор лікарської управи або її член [8, с. 141] тощо. Учені того часу ретельно досліджували процесуальний статус цих учасників. Л.Є. Владимиров писав, що перша риса поняття експерта полягає в тому, що він повинен володіти спеціальними відомостями по якій науці і т. д., по-друге, він представляє суду думки. Експерти за свої висновки, як зазначав учений, відповідають тільки перед судом своєї совісті. Якщо ці висновки не правдиві, експерти можуть втратити довіру суддів, але не підлягають ніякому покаранню [9, с. 212]. Необхідно відзначити суттєве поліпшення процесуального середовища діяльності експерта і спеціаліста.

Особливу увагу слід звернути на суб'єктів СКС, що залучаються для виконання допоміжної функції, але мають взагалі невизначений процесуальний статус. Це були такі особи, як місцевий благочинний або настоятель монастиря [8, с. 138], священник, бабка-повитуха [8, с. 140] тощо. Існували учасники, статус яких був мінімальний, але визначений доволі чітко. До таких можна віднести маклерів і нотаріусів [8, с. 144]. Такого недоліку не позбавлено і сучасне законодавство, якщо звернути увагу на регламентацію процесуального статусу сучасного понятого, психолога або педагога.

Так, можна визначити поступове поліпшення як визначення, так і регламентації процесуального статусу учасників, що виконують допоміжну функцію кримінального судочинства. До недоліків дорадянського часу слід віднести недостатню законодавчу чіткість врегулювання процесуального статусу окремих суб'єктів, що виконують зазначену функцію, а також намагання не універсальним, а спеціальним шляхом (залучення священника, бабки-повитухи)

охопити всі сфери діяльності учасників, що можуть допомогти судочинству.

Наступним етапом аналізу стану допоміжної функції є оптимальний, на нашу думку, аналіз змісту КПК України 1960 року. Це обумовлюється зрілістю законодавства і довгим часом його дії.

КПК України 1960 року передбачав участь майже всіх сучасних суб'єктів кримінального провадження, що виконують допоміжну функцію і зустрічаються в КПК України 2012 року. До наведеного переліку слід віднесли свідка, експерта, понятого, спеціаліста (психолога, лікаря, судово-медичного експерта при огляді трупу), секретаря судового засідання, перекладача, поручителя, трудовий колектив тощо. У змісті КПК України 1960 року був відсутній лише судовий розпорядник. Чітким можна визнати процесуальний статус таких учасників, як свідок, експерт, секретар судового засідання, перекладач тощо. Проблемними можна назвати законодавче врегулювання статусу понятого, судово-медичного експерта, спеціаліста. Взагалі невизначеним був процесуальний статус педагога, поручителя. При порівнянні із СКС, Руською Правдою і Соборним Уложенням з КПК України 1960 року слід визнати суттєве поліпшення регламентації статусу спеціаліста і експерта, їх розмежування, покращення врегулювання статусу свідка тощо. Очевидним є зменшення в змісті закону невизначених суб'єктів, якими були священники, бабки-повитухи тощо. Погіршення відбулося тільки в урегулюванні статусу понятого.

Чинний КПК України 2012 року в деякій мірі вивів на новий рівень діяльність учасників, що виконують допоміжну функцію. Належної регламентації отримав статус свідка, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання і нового суб'єкта, яким є судовий розпорядник. На попередньому рівні залишилася регламентація діяльності педагога (психолога, лікаря), що залучається під час допиту неповнолітнього або малолітнього свідка. Погіршення відбулося лише в урегулюванні процесуального статусу понятого, у змісті діяльності якого законодавцем не визначається механізм дій і мета участі цього суб'єкта кримінального провадження.

Висновки. Можна визнати поступове поліпшення стану законодавчої регламентації процесуального статусу учасників, що виконують допоміжну функцію кримінального судочинства. Протилежне уявлення залишається лише щодо статусу понятого. У своєї більшості сторонні особи, які не мають прямого інтересу стосовно результату судочинства, поступово отримували точний процесуальний статус і порядок власних дій. На підставі наведеного короткого розгляду історичного шляху законодавчого розвитку регламентації цієї функції є можливим визначення шляху подальших розробок, напрямку вдосконалення, які повинні мати на меті зростання і зміцнення системного стану регулювання процесуального статусу учасників, що виконують допоміжну функцію в кримінальному судочинстві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галаган В.І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Галаган Володимир Іванович. – К., 2003. – 439 с.
2. Карабут Л.В. Принцип публічності у кримінальному процесі України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Карабут Людмила Володимирівна. – Луганськ, 2008. – 197 с.
3. Маланчук П.М. Функція захисту в кримінальному процесі України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Маланчук Петро Михайлович. – К., 2007. – 201 с.
4. Мельник Е.В. Правовые и организационные основы борьбы с преступностью в период существования приказной системы управления в России (конец XV – начало XVII в.) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Мельник Елена Владимировна. – М., 2002. – 181 с.
5. Петручак Л.А. Проблемы возникновения, развития и формирования правил оценки доказательств в уголовном судопроизводстве России (историко-правовой аспект) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Петручак Лариса Анатольевна. – Ставрополь, 2000. – 259 с.
6. Григор'єва В.В. Правовий режим судового рішення у господарському процесі : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.04 / Григор'єва Вікторія Василівна. – Донецьк, 2009. – 204 с.
7. Прокофьева С.М. Становление и развитие института доказательств в России / С.М. Прокофьева // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2013. – № 2 (58). – С. 102–107.
8. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. // Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны. Ч. 2 – СПб., 1867. – 523 с.
9. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. – СПб. : Законоведение, 1910. – 392 с.